

Balkan Şairi Muhammed Hulûsî Usturumcavî ve Dîvânçesi

Burçin ÖZDEMİR¹

Özet

Muhammed Hulûsî Usturumcavî, 18. yüzyılda Balkan coğrafyasında yetişen şeyh şairlerdendir. Muhammed Hulûsî Usturumcavî, İsmail Hakkı Bursevî'nin halifelerindedir. Muhammed Hulûsî Usturumcavî ve Dîvânçe'si, hem 18. yüzyılda Rumeli topraklarındaki tasavvufî dünyayı yansıtmaya hem de Batı Rumeli Türkçesi'nin tarihî bir döneminde yazılmış eseri olma özelliğiyle önem taşımaktadır. Çalışmanın amacı; hayatı hakkında kısıtlı bilgiye sahip olduğumuz, Balkan coğrafyasında yetişen Osmanlı Edebiyatı şairlerinden Muhammed Hulûsî Usturumcavî'yi ve Dîvânçe'sini ilim dünyasına tanıtmak, Divançe'nin tam metnini ortaya koymaktır. Bu çalışmada şairin bilinen üç eserinden Dîvânçe'si ele alınacaktır. Çalışmada öncelikle şairin hayatı hakkında kaynaklarda ve Dîvânçe'de bulunan bilgilere yer verilecek, eserleri tanıtılacaktır. Daha sonra şairin Dîvânçe'sinin bilinen eksik YK nüshasından başka diğer iki tam nüshasının tanıtımı yapılacak, nüshalar arası farklar belirtilecek ve Divançe, şekil ve muhteva yönünden incelenecektir. Çalışmanın sonunda eksik nüshada yer almayan 20 adet şiir transkripsiyonlu olarak verilecektir. Böylelikle Dîvânçe'nin eksiksiz bir biçimde ortaya konulması sağlanacaktır. Çalışmada eksik YK nüshasında, mürettep Hüdâyî Efendi (H) nüshası ve Milli Kütüphane (M) nüshasında yer alan 20 adet şiirin bulunmadığı görülmüştür. Bununla birlikte eksik YK nüshasında, mürettep H ve M nüshalarında bulunmayan 17 şiirin varlığı tespit edilmiştir. Böylece şairin toplamda 106 adet şiiri gün yüzüne çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Muhammed Hulûsî, Balkan şairi, tasavvuf, Dîvânçe.

http://dergipark.gov.tr/itbssj

Balkan Poet Muhammed Hulûsî Usturumcavî and His Divanche

Abstract

Muhammed Hulûsî Usturumcavî is one of the sheikh poets who grew up in Balkan region in 18th century. Muhammed Hulûsî Usturumcavî is one of İsmail Hakkı Bursevî's khalifs. Muhammed Hulûsî Usturumcavî and his Divanche are important both in the 18th century reflecting the mystical world on the land of Rumelia and being a work written in a historical period of Western Rumelia Turkish. The aim of the study is to introduce Muhammed Hulûsî Usturumcavî and his Divanche the world of science and to reveal the full text of Ottoman Divan poet, one of the Ottoman literature poets who grew up in Balkans geography. In this study Divanche of three well-known works of poet will be discussed. In this study, firstly the information about the poet's life will be included in the sources and Divanche and his works will be introduced. Then the other two full copies of the poet's Divanche known missing YK copies will be introduced, the differences between the copies will be indicated and the Divan will be examined in terms of form and content. At the end of study, 20 poems not included in the missing copies will be given as transcription. Thus, it will be ensured that the Divanche is presented in a complete manner. In the study, it was seen that 20 poems which included in the full copy of Hüdâyî Efendi and Milli Kütüphane was not found in YK copies. And it was seen 17 poems which not included in the full copy of H and M, in YK copies. Thus, total 106 poems of the poet were unearthed.

Keywords: Muhammed Hulûsî, Balkan poets, mysticism, Divanche.

¹ Araştırma Görevlisi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı, burcinozdemir0517@gmail.com

ORCID: 0000-0002-5980-5239

Received: 19.06.2019, Accepted: 23.07.2019

GİRİŞ

Dinî-Tasavvufî Türk edebiyatı, hiç şüphesiz Türk edebiyatının nasihat verme, yol gösterme amaçlı üretilen, şairin/yazarın duygu dünyası ile birlikte edebî malzemeler ile şekillenen bir şubesidir. Dinî-Tasavvufî Türk edebiyatı, gerçek anlamda toplumun millî ve manevî ortak kültürünü, ortak dilini, ortak inancını, ortak duygu ve düşüncelerini, birlik ve beraberliğini aksettiren milletin öz varlığıdır (Güzel 2006: 68).

Türk Edebiyatı İslamiyet'in kabulünden günümüze değin gerek tekkelerin mistik çevresinde gerekse bu çevrelerden ilham alan şairlerin dinî-tasavvufî eserleriyle doludur (Güzel 2006: 69). Bu geniş edebî zenginlik içerisinde Türk Edebiyatı'nın mutasavvıf şair /yazarlarının ve eserlerinin birçoğu günümüz okuyucusuyla buluşmuşken birçoğu da hâlâ gün yüzüne çıkmayı beklemektedir. İşte bu şairlerimizden birisi de Muhammed Hulûsî Usturumcavî'dir. Hakkında kısıtlı bilgiye sahip olduğumuz Muhammed Hulûsî Usturumcavî 18. yüzyılda yaşamış mutasavvıf şairlerdendir. Rumeli topraklarında doğup büyüyen şairin memleketi olan Usturumca, bugünkü Kuzey Makedonya sınırları içinde yer almaktadır. Muhammed Hulûsî Usturumcavî, İsmail Hakkı Bursevî'nin halifelerindedir. Dinî-Tasavvufî Türk edebiyatı çalışmalarında 18. yüzyıl mutasavvıf şairleri arasında İsmail Hakkı Bursevî önemli ölçüde yer tutarken halifelerinden olan Muhammed Hulûsî Usturumcavî'nin ismine rastlanılmamaktadır. Muhammed Hulûsî Usturumcavî ve Dîvânçe'si, hem 18. yüzyılda Rumeli topraklarındaki tasavvufî dünyayı yansımasıyla hem de Batı Rumeli Türkçesi'nin tarihî bir döneminde yazılmış eseri olma özelliğiyle önem taşımaktadır.

Bu çalışmada öncelikle mezkûr şairin hayatı hakkında kaynaklarda ve Dîvânçe'de bulunan bilgilere yer verilecek, şairin eserleri tanıtılacaktır. Şairin Dîvânçe'sinin bilinen ve sondan eksik olan Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi nüshasından başka diğer iki tam nüsha olan Milli Kütüphane nüshası ve Üsküdar Selim Ağa Kütüphanesi Hüdayî Efendi Dergâhı bölümünde bulunan nüshası tanıtılacak ve nüshalar arasındaki farklılıklar belirtilecek, Dîvânçe, şekil ve muhteva yönünden incelenecektir. Çalışmanın sonunda ise eksik nüshada yer almayan 20 şiir, transkripsiyonlu olarak verilecek ve böylelikle Dîvânçe'nin eksiksiz bir biçimde ortaya konulması sağlanacaktır.

Çalışmanın amacı; hayatı hakkında kısıtlı bilgiye sahip olduğumuz, Balkan coğrafyasında yetişen Osmanlı edebiyatı şairlerinden Muhammed Hulûsî Usturumcavî'yi ve Dîvânçe'sini ilim dünyasına tanıtmak, Dîvânçe'nin tam metnini ortaya koymaktır. Çalışmanın bir amacı da 18. yüzyılda Balkanlarda tasavvuf edebiyatı veya tarihî Rumeli Türkçesi araştırmacılarına Dîvânçe metni ile birlikte dil malzemesi sağlamaktır. Çalışmada, şairin Dîvânçe'sinin tam nüshaları olan Üsküdar Selim Ağa Kütüphanesi Hüdayî Efendi Dergâhı bölümünde bulunan nüsha H, Milli Kütüphane nüshası M, eksik nüsha olan Yapı Kredi

Sermet Çifter Kütüphanesi nüshası YK, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı nüshaları ise İBB kısaltması ile gösterilmiştir. Çalışmada sunulan örnek beyitler için H nüshası esas alınmıştır.

1. Muhammed Hulûsî Usturumcavî Kimdir?

1.1. Hayatı

Bursalı Mehmet Tahir'in *Osmanlı Müellifleri* adlı eserinde şairin hayatına dair bilgi *Hulûsî Efendi* başlığı altında verilmiştir. Şairin adı Derûnî-zâde Muhammed Hulûsî Efendi olarak kaydedilmiştir. Mehmet Tahir'in kaydettiği bilgiye göre Hulûsî Efendi, Celvetî tarikatı şeyhlerinin âlimlerinden ve İsmail Hakkı (Bursevî) Efendi'nin halifelerindedir (1333-42: c. I, s. 66). Şair, bugünkü Kuzey Makedonya sınırları içinde kalan Usturumca (Strumitsa) şehrinde doğmuştur. Hulûsî Efendi, tahsilini tamamladıktan sonra memleketinde müftü ve şeyh olarak irşad ile ömrünü geçirecek burada H. 1177 (1763)'te vefat etmiştir.

Osmanlı Müellifleri'nde şairin üç eserinden bahsedilmektedir. Muhammed Hulûsî, Ali Uşî'nin *Kasîde-i Emâlî*'sini Türkçe şerh etmiştir. Bursalı Mehmet Tâhir, bu şerhin müellife ait yazmasının Halis Efendi Kütüphanesi'nde olduğu bilgisini verir. Muhammed Hulûsî, İbni Kayyim el-Cevziyye'ye ait akîdeye dair yazılan ve tam ismi *El-Kâfiye ve 'ş-Şâfiye Li'ntisâri'l-Firkati'n-Nâciyeh* olan *Kasîde-i Nûniyye*'yi Türkçe şerh etmiştir (Aksoyak, 2013). *Osmanlı Müellifleri*'nde bu eser sadece ismen zikredilmektedir.

Şairin bir de Dîvânçe'si bulunmaktadır. Eserin bilinen beş nüshası vardır. Nüshalar hakkında ayrıntılı bilgi, *Muhammed Hulûsî Usturumcavî'nin Dîvânçesi* adlı bölümde verilecektir. *Osmanlı Müellifleri*'nde şairin şiirine örnek teşkil etmesi bakımından Hulûsî Efendi'nin "olandan sor" redifli gazelinin ilk ve son beyitleri verilmekte ancak bu gazel, Dîvânçe'nin elimizde bulunan üç nüshasında bulunmamaktadır. Bursalı Mehmet Tâhir, *Cerîde-i Sûfiyye*'nin 85. sayısında "*Hulûsî Efendi*" başlıklı makalesinde bu gazelin bütünü yayınlamıştır (1329: 388). Dîvânçe'de bulunmamasından dolayı bu gazeli aşağıda veriyoruz:

Mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün

Şehâ hûn-îz-i ğamzeñ zahmını bîmâr olandan şor
Peñşân hâ turı dil-beste-i dildâr olandan şor

Ne bilsün bâde-i güllernün fâmm ħürmetin zâhid
O bezmün zevķini pîr-i muĝâna yâr olandan şor

Ne mümkün müdde'îye keyfiyet-i 'ışķ² beyân étmeñ
Anı sen ey göñül Manşûr gibi ber-dâr olandan şor

Bilür mi ceyb-i takvâda olanlar vüs'at-i 'ışķı
Hevâ-yı nefis elinden dâ'imâ der-kâr olandan şor

Hulûsî remzi çokdur nüsha-i 'ışķun ħakîkatde
O terkîbün beyânın vâķıf-ı esîr olandan şor

² عشقى Vezin gereği kelime, sıfır yükleme durumu almış biçimde okundu.

Şiirlerinde *Hulûsî* mahlasını kullanan Muhammed Hulûsî'nin eserlerinde kendisi hakkında bazı bilgilere rastlamak mümkündür. Şair, Dîvânçe'sine başlarken aşağıdaki bilgiyi kaydeder:

*Hâzihi maḳālâtü cem'ahâ el-faḳîr ilâllâhî'l-ḳadîrî
eş-Şeyh Muhammed Hulûsî el-vâ'izü'n-nâşîhu
el-Celvetî Usturumcavî ve kâne vâ'izan câmi'i
Sultân Murâd Hân aleyhi'r-raḥme ve'l-ḡufrân
(H 1b 1-2)*

Buradaki ibareden Muhammed Hulûsî'nin bir vaiz olduğu ve Sultan Murad Han Camiinde vaizlik yaptığı anlaşılmaktadır. Bu cami muhtemelen Usturumca'da 1570 tarihinde *Câmî-i Kebîr-i Sultân Murâd* adıyla kayıtlı olan camidir (Kiel 2002: 191-193).

Dîvânçe'nin M nüshasının kapak kısmında ise babasının İsmail Hakkı Bursevî'nin halifelerinden Şeyh Muhammed Efendi olduğuna dair bir kayıt bulunmaktadır:

*Şâhib-i dîvân Şeyh Muhammed Hulûsî Efendi,
Şeyh İsmâ'îl Hakkî Hazretlerinin ḫalîfesinden
Şeyh Muhammed Efendi merhûmuḡ maḫdûmıdır
(M 1a)*

Muhammed Hulûsî'nin, Arapça kasideleri Türkçe tafsilatlı bir şekilde şerh etmesinden iyi derecede Arapça bildiği hükümüne varılabilir. Bu yönüyle Muhammed Hulûsî aynı zamanda bir mütercimdir. Bunun yanında memleketi (Usturumca) itibarı ile şairin bir Balkan dilini bilmesi de muhtemeldir.

1.2. Edebi Kişiliği

Muhammed Hulûsî, herşeyden önce bir mutasavvif şairdir. Mesleği vaizlik olan şair, ömrünü irşad ve tebliğ ile geçirmiş, Celvetilik yolunda saliklere yol göstermiştir. Şair, Dîvânçe'nin dîbâcesinde şiirlerini yolunu kaybetmişlere yol göstermek, saliklere gayret vermek amacıyla yazdığını belirtmektedir. Dinî-Tasavvufî Türk edebiyatına mensup mutasavvif şairlerin önceliğinin mesaj vermek, nasihat etmek olduğu düşünülürse şiiri bu amaca hizmet noktasında bir aracı olarak gördükleri açıktır.

Muhammed Hulûsî, sebep-i telifte şiirlerini yazma amacını zikretse de Dîvânçe'de bazı beyitlerde kendi şiirini beğenmiş ve övmüştür. Bu beyitler tam nüshalar olan H ve M'de bulunmayıp yalnızca YK nüshasında yer almaktadır. Aşağıdaki beyitte şair, inciye benzeyen şiirlerinin itibar mihenginde cevher tartan kişiler tarafından değerli bulunmasını istemektedir:

*Mehekk-i itibâra çek Hulûsî bu dürr-i nazmı
Kî vezzân-ı güher ḳatında dene tâ ki a'lâdur (YK
36.)*

Aşağıdaki beyitte ise şair, güzel mazmunlarına kimsenin laf söyleyemeyeceğini, sözlerinin Hz. İsa gibi ölüyü dirilttiğini söylemektedir:

Hulûsî böyle maẓmûn-ı güzel elfâzına söz yoḳ

*Éder mürde velî ihyâ dem-i İsbâya ḳatılmaz (YK
38.)*

Aşağıdaki beyit, YK nüshasının son beytidir. Nüshanın nun harfinde bitmesine rağmen şair bu beyitte 'yüz parça taze şiir' yazdığını söylemektedir. Ancak YK nüshasında 85 şiir bulunmaktadır. Bu eksik nüshaya mürettep nüshalarda olan 20 şiir eklendiğinde toplam şiir sayısı 105'i bulmaktadır. Dolayısıyla şairin Dîvânçe'de yüz parça şiirden bahsetmesi, eldeki mevcut şiir sayısı ile örtüşmektedir. Şair, yazdığı yüz parça şiirin tanzir edilmesinin mümkün olmadığını bildiğini söyler ve söz ehline kudret göstermesi için meydan okur:

*Hulûsî yüz pâre taze şî'ri eylemek tanzîr
Bilür mümkün degil ehl-i suḫan maḳzûr göstersiz
(YK 85.)*

2. Muhammed Hulûsî Usturumcavî'nin Dîvânçesi

2.1. Dîvânçe'nin Dîbâcesi

Muhammed Hulûsî, hacmi küçük olmasına rağmen Dîvânçe'sine bir dîbâce ile başlamaktadır. H nüshasında bu dîbâce, 1b-3b varakları arasında bulunmaktadır. Dîbâcede; hakkında fazla bilgi bulunmayan Muhammed Hulûsî'nin hayatına dair bazı veriler yer almaktadır. Dîbâceden şairin babasının adı, şairin tarikat tercihi, Dîvânçe'sinin sebep-i telifi, telif senesi, telif esnasında vuku bulan tarihi olaylar hakkında bilgi edinilmektedir.

Muhammed Hulûsî, dîbâcede babası Şeyh Muhammed Efendi'nin adını zikreder ve babasının hizmetinde Celvetî tarikatına girdiğini söyler:

*Bu ḫaḳîr yemînüm yeşârımdan temyîz édeli
maḫabbet-i meşâyih u 'ulemâ olup ef'âl u
aḳvâlların tezekkürden ḫâlî olmayup 'ale'l-ḫuşûş
tarîḳ-i Celvetî be-ḫalka-bend olup pederimiz
şeyh Muhammed Efendi ḫidmetlerinde aḫz-i
tarîḳat eyleyüp... (H 2b 11-14)*

Muhammed Hulûsî, dîbâcede Dîvânçe'sinin sebep-i telifine yer vermektedir. Şair, Celvetî tarikatındaki pek çok kâmil şeyhin yolunu kaybetmişlere yol göstermek, saliklere gayret vermek amaçlı gerek nazım gerekse nesir ile divan cem ettiklerini söylemektedir. Muhammed Hulûsî, kalbine Allah tarafından ilham olan şiirleri bu sebeple yazıya geçirdiğini belirtmektedir (H 2b 15 - 3a 5).

Muhammed Hulûsî, Dîvânçe'nin dîbâcesinde H ve M nüshalarında şiirlerini topladığı tarihi H. 1150 Cemaziye'l-evvel (1737 Ağustos) olarak zikreder. YK nüshasında ise bu tarih H. 1152 olarak kaydedilmiştir:

*Şeyh Muhammed Hulûsî bu güne taḳrîr-i kelâm-ı
mâ fi'l-bâl ve tastîr-i maḳâl kıılır ki biḡ yüz elli
sâl-i ferḫunde-âşarın ḫavî olduğu cemâdiye'l-
evvelîsinde nâ-gâh ilkâ'-i rahmânî ve 'inâyet-i
rabbânî bu ḫâleti bu ḫaḳîre zuḫûr eyleyüp... (H
2a 10-15)*

Şair, şiirlerini tahrir ettiği zamanın, Belgrad'ın yirmi üç sene aradan sonra tekrar Osmanlı Devleti himayesine girdiği tarihe denk geldiğini belirtir:

..haddimize göre birkaç kelimât cem'î hâtura
kabl-i İlahîden ilhâm ilkâ olundu. Felillâhî'l-
hamd ol kelimâtları tahrîrimiz vaqtinde 'avn-ı
ilâhî bârî olup ehl-i İslâm Nemçe keferesi
üzerine gâlib ve kâfir maẖhûr olundığından gayrı
yigirmi üç sene miqdârı hasretkeşî olduğumuz
Belgrad-ı dârü'l-cihâdî 'avn-ı Hağ ile yine dest-i
İslâma girmesi müyesser olmuştur. (H 3a 3-8)

Belgrad'ın yirmi üç sene aradan sonra tekrar Osmanlı himayesine girmesi 1739 tarihinde olmuştur. İvaz Mehmed Paşa 26 Temmuz 1739 günü Belgrad'ı kuşatmış, Bosna valisi Ali Paşa'nın da yardımı gelmesiyle Osmanlı ordusu kuvvetlenmiş ve Avusturyalıların sulh girişimleri sonucu 18 Eylül 1739 günü Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında yirmi yedi senelik bir andlaşma imzalanmıştır. Bu andlaşma sonucunda Belgrad tekrar Osmanlı Devleti'ne geçmiştir (Belgrad t.y., par. 14). Dîvânçe'nin YK nüshasında şiirlerini tahrir başlama yılı olarak H. 1152; H ve M nüshalarında H. 1150 tarihi zikredilmiştir. Muhammed Hulûsî yine dibacede şiirlerini tahrir ettiği zamanda Belgrad'ın tekrar dest-i İslama girdiğini haber vermektedir. Bu tarih, andlaşmanın yapıldığı 18 Eylül 1739 olarak kabul edildiğinde Hicrî yılda 14 Cemaziye'l-ahir 1152'ye tekabül etmektedir. Muhammed Hulûsî ise şiirlerini tahrir etmeye H. 1150 ya da 1152 senesinin cemaziye'l-evvelinde başlamıştır. Buradan iki olasılık çıkarmak mümkündür. Birinci olasılık şudur ki Muhammed Hulûsî şiirlerini H. 1150 senesinde yazmaya başlamış ve Belgrad'ın tekrar alındığı 1152 senesine kadar iki yıllık bir dönemde yazmaya devam etmiştir. İkinci olasılık ise Muhammed Hulûsî şiirlerini H. 1152 senesinin cemaziye'l-evvelinde tahrir başlamış -ki tahrir esnasında Osmanlı-Avusturya savaşı zaten devam etmektedir- 14 cemaziye'l-ahir 1152'de de Belgrad tekrar dest-i İslama girmiştir. Belgrad'ın geri alınmasından sonra kalb-i mü'minine inbisat ve inşirah ve infitah gelmiş (H 3a 9) ve şair şiirlerini bu heyecanla yazmıştır. Bu durumda ikinci olasılık daha mümkün görünmektedir.

2.2. Dîvânçe'nin Nüshaları

2.2.1. Üsküdar Selim Ağa Kütüphanesi Hüdâyî Efendi Bölümü'nde bulunan nüsha

Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*'nde mürettep Dîvânçe'nin nüshasının Hüdâyî Efendi Dergâhı'nın kütüphanesinde olduğu bilgisini verir (1333-42: c. I, s.66). Bu nüsha, Üsküdar Selim Ağa Kütüphanesi Hüdâyî Efendi bölümünde 1243 arşiv numarasıyla kayıtlıdır. yazmalar.gov.tr'de eserin yazarı *Hulûsî Mehmed Ustrumcalı* (öl. 1167/1753) olarak verilir. Eserin istinsah tarihi ve müstensihi bilinmemektedir. Eser, 21 yaprakta oluşur. Her yaprakta 17 satır bulunmaktadır. Yazı türü nesihdir. Dîvânçe'nin bu nüshasında bir dibace ile birlikte 82'si gazel, 2'si

muhammes, 3'ü murabba, 1'i terhib-i bend olmak üzere toplamda 88 şiir bulunmaktadır.

2.2.2. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı'nda bulunan nüsha

Bu nüsha yazmalar.gov.tr'de "Divan" adıyla, Belediye K. 387/2 arşiv numarasıyla kayıtlıdır. Buradan edinilen bilgiye göre eserin yazarı *Hulûsî Mehmed Ustrumcalı*'dir. Eser, 11b-65 varaklar arasındadır. Her varakta 19 satır bulunmaktadır. Yazı türü rik'adır.

2.2.3. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Koleksiyonu'nda bulunan nüsha

Bu nüsha yazmalar.gov.tr'de "Divan" adıyla O.Ergin 174 arşiv numarasıyla kayıtlıdır. Buradan edinilen bilgiye göre yazarı adı *Hulûsî Mehmed Ustrumcalı*'dir. Eser 128 varaktan oluşur. Her varak, 18 satırdır. Yazı türü ta'likdir.

2.2.4. Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi'nde bulunan nüsha

Bu nüsha yazmalar.gov.tr'de "Dîvânçe" adıyla 751/5 arşiv numarasıyla kayıtlıdır. Eserin yazarı *Muhammed Hulûsî* adıyla verilmiştir. H.1198 (1783) istinsah tarihidir. Müstensihi bilinmemektedir. Eser 135b-150a varaklar arasındadır. Her varakta 25 satır bulunur. Sondan eksik bir nüshadır. *Vav* (و) harfine kadar gazeller mevcuttur. Yazı türü nestaliktir.

Bu nüsha üzerinde Nurgül Küçükarıkan 2006 yılında "*Muhammed Hulûsî'nin Dîvânçesi (Metin-İnceleme-Sözlük)*" adıyla yüksek lisans tezi hazırlamıştır. Çalışma; giriş, metin, imla ve ses bilgisi ile ilgili notlar, şekil-anlam ilişkisi ile ilgili notlar ve sözlük bölümlerinden oluşmaktadır. Küçükarıkan, Muhammed Hulûsî'nin hayatı hakkında bilgi verirken şairin Usturumcalı olduğunu söylemesine rağmen metnin transkripsiyonunda sözcüğü *İstermecevi* olarak vermiştir.

Küçükarıkan, çalışmasında nüshayı tanıtırken nüshanın eksik olduğundan söz etmemiştir. Dîvânçe'nin alfabetik sıraya göre kafiyelenmiş gazellerden oluştuğunu söylemiş ancak nüshada *vav* (و) harfine kadar gazellerin olduğunu ve bundan sonraki harflerde (و لا هـ) gazellerin bulunmadığını belirtmemiştir (2006: 4). Ayrıca tezde yalnızca eksik YK nüshası üzerinde çalışma yapılmıştır. Küçükarıkan, tezinde mürettep H nüshasını görmediğini belirtmiştir (2006: II). Tezde M nüshasından ise hiç bahsedilmemiştir. YK nüshasında bir dibace ile birlikte 82'si gazel, 3'ü murabba olmak üzere 85 şiir bulunmaktadır. Ayrıca bu nüshada, mürettep nüshalar olan H ve M'de bulunmayan 17 şiir tespit edilmiştir.

Bu nüshadan

<http://www.turkedebiyatisimlersozlugu.com> adlı sitede "*HULÛSÎ, Derûnizâde Şeyh Mehmed Hulûsî Efendi*" başlıklı maddede söz edilmemektedir (Aksoyak, 2013).

2.2.5. Milli Kütüphane'de bulunan nüsha

Bu nüsha *yazmalar.gov.tr*'de "Dîvân" adıyla, 06 M Yz Fb 473 arşiv numarasıyla kayıtlıdır. Yazar, *Hulûsî Derûnî-zâde Mehmed Efendi Usturumcalı* adıyla verilir. H. 1226 (1810) istinsah tarihlidir. Müstensihî Abdulfettah bin Ali Usturumcalı'dır. Eser, 16 yaprakтан oluşur. Her varak, 22 satırdır. Yazı türü ta'likdir. Söz başları, mahlasın üst kısımları ve cetveller kırmızı yazılmıştır. Eserde; bir dibace ile birlikte 82'si gazel, 2'si muhammes, 3'ü murabba, 1'i terki-i bend olmak üzere toplamda 88 şiir bulunmaktadır. Nüshanın kapak kısmında 'sâhib-i dîvân Muhammed Hulûsî Efendi'nin, İsmail Hakkı (Bursevî) hazretlerinin halifesi Şeyh Muhammed Efendi'nin mahdûmu' olduğuna dair bir kayıt bulunmaktadır (M 1a).

Nüshanın son sayfasında kurşun kalemle ve el yazısıyla yazılmış bir kayıt daha bulunmaktadır. Bu kayıta; eserin yazarının adı, ölüm tarihi, nüshanın müellif nüshasından istinsah edildiği ve eserin bitiminden sonra gelen beyitlerin divandan olmadığı yani sonradan eklendiği yer almaktadır:

eşer: Derûnî-zâde Muhammed Hülûsî Efendi irtihâli: 1167

*....: Nüşa-yı hatt-ı müellifdir. Mebde 1 sayfa 22
Fakaç ... zîrindeki beyitler dîvandan ... degildir.
(M 22b)*

Buradaki ölüm tarihi *Osmanlı Müellifleri*'nde verilen bilgiyle örtüşmemektedir. Zira *Osmanlı Müellifleri*'nde şairin ölüm tarihi 1177 olarak verilir. Dîvânçe talik yazı türü ile yazılırken Dîvânçe'nin bitiminden sonra gelen terki-i bend farklı yazı türü (nesih) ile yazılmıştır. Bu durum, bu kısmın başka biri tarafından eklendiğini düşündürmektedir.

2.3. Nüşalar Arasındaki Farklar

Yukarıda görüldüğü şekliyle Dîvânçe nüshalarında şairin ismi farklı biçimlerde kaydedilmiştir. Şairin ismi, İBB nüshalarında ve H nüshasında Hulûsî Mehmed Usturumcalı, YK nüshasında Muhammed Hulûsî, M nüshasında ise Hulûsî Derûnî-zâde Mehmed Efendi Usturumcalı biçiminde kayıtlıdır. Şairin ismi *Osmanlı Müellifleri*'nde ise Derûnî-zâde Muhammed Hulûsî Efendi olarak kaydedilir. YK nüshasının, Aksoyak'ın (2013) www.turkedebiyatilisimleri-sozluugu.com'da yazdığı *Hulûsî Efendi* maddesinde zikredilmemesinin sebebinin şairin ismi üzerinde oluşan karmaşadan dolayı olduğu düşünülmektedir. Zira bu nüsha üzerine 2006'da yüksek lisans tezi yapılmıştır.

Dîvânçe'nin çoğunluğunu gazeller oluştururken murabba, muhammes ve terki-i bend gibi nazım şekillerine Dîvânçe'de yer verildiğinden aşağıda yapılacak sayısal değerlendirmelerde bu nazım şekillerinden bahsederken "şiir" ibaresi kullanılacaktır.

Dîvânçe'nin sondan eksik olan YK nüshası üzerinde hazırlanan yüksek lisans tezinin son kısmında YK nüshasının görselleri verilmiştir. Bu çalışmada YK nüshası için, tezin sonunda verilen görsellerden

faydalanılmıştır. H ve M nüshaları için ise Türkiye Yazma Eserler Kurum Başkanlığından temin edilen dijital görsellerden faydalanılmıştır. Nüşaların temininden sonra bu nüshalar üzerinde tarafımızdan yapılan incelemeler sonucunda bu iki yazmada Arap alfabesinin tüm harflerinde şiirler bulunduğu ve bu nispetle mürettep Dîvânçe nüshaları olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca Dîvânçe'deki bütün şiirler, H ve M'de sıralanış bakımından da birebirdir.

YK nüshası ise tamamen farklı özellikler göstermektedir. Bu nüshada *vav*, *he*, *lamelif*, *ye* harfleri eksik olmasına rağmen şiir sayısı bakımından diğer nüshalara yaklaşıyor. Oysaki YK'da *nun* harfinden sonra H ve M'de *vav*, *he*, *lamelif* ve *ye* harflerinde kafiyelenen 17 şiir bulunmaktadır. YK'da *nun* harfi ile kafiyelenen şiirler kısmında da "*neylesün*" redifli muhammes bulunmamaktadır. H ve M'de Dîvânçe'nin sonunda bulunan, Muhammed Hulûsî'nin babasının vefatı üzerine terki-i bend biçiminde yazdığı mersiye de YK'da yoktur. Ayrıca H ve M nüshalarında *cim* harfi ile kafiyelenen şiirler bölümünde bulunan "*iç*" redifli şiire YK nüshasında rastlanılmamıştır. Böylelikle toplamda 20 şiir YK nüshasında yer almamaktadır. YK nüshasında bulunmayan bu 20 şiir, aşağıda transkripsiyonlu olarak verilecektir.

Öte yandan YK nüshasında, H ve M mürettep nüshalar olmasına rağmen bu nüshalarda bulunmayan 17 şiir mevcuttur. Bunlar YK nüshası sıralamasına göre 3., 6., 13., 26., 28., 34., 36., 38., 58., 59., 60., 63., 72., 77., 78., 84., 85. sıradaki şiirlerdir. Bu şiirlerin içinde "*bir yarana naziredür*" ve "*bir husus ile ahabımıza tanzim olunmuşdur*" başlıkları ile iki şiir vardır. Ayrıca YK nüshasında *elif* harfiyle ve *mim* harfiyle kafiyelenen şiirler bölümünde dört şiirin sıralaması mürettep nüshalara göre yanlıştır. Telifinden 46 yıl sonra istinsahı yapılan bu nüshada mürettep nüshalarda olmayan 17 şiirin bulunması, müstensihinin ya da herhangi birinin teliften istinsaha kadar geçen 46 yılda şairin yazdığı başka şiirleri eklemesi ihtimalini düşündürmektedir. Bundan başka ilgi çekici nokta ise eksik YK nüshasının son beytinde şairin, 'yüz parça taze şiir' yazdığını belirtmesidir. Şairin düştüğü bu nottan şairin yüz parça şiir yazdığı ve bunları sağlığında bizzat kendisinin Dîvânçe'ye aldığı anlaşılmaktadır. Eksik YK nüshasının *vav*, *he*, *lamelif*, *ye* harfleriyle kafiyelenen şiirleri H ve M nüshalarından tamamlandığında şairin şiir sayısı 105'e çıkmaktadır. Bu sayı şairin zikrettiği 'yüz parça' ifadesiyle örtüşmektedir. Dolayısıyla YK nüshasının şairin asıl nüshasından ya da asıl nüshanın kopyalarından istinsah edildiğini söylemek ihtimâl dâhilindedir.

Böylece üç nüshada Muhammed Hulûsî'ye ait toplamda 105 şiir bulunmaktadır. Ayrıca Bursalı Mehmed Tahir'in *Ceride-i Süfiye*'de "*Hulûsî Efendi*" başlıklı yazısında verdiği "*olandan sor*" redifli gazel de Dîvânçe nüshalarında bulunmadığından bu şiirle birlikte Muhammed Hulûsî'ye ait toplamda 106 şiir gün yüzüne çıkmaktadır.

2.4. Dîvânçe'nin İncelenmesi

2.4.1. Muhteva yönünden inceleme

Dîvânçe'de muhteva yönünden yapılan inceleme, Dîvânçe'nin üç nüshasındaki tüm şiirlerini kapsamaktadır. Dîvânçe'nin üç nüshasında bulunan toplam 105 şiir incelendiğinde YK nüshasında bulunan “bir yarana naziredür” ve “bir husus ile ahabımıza tanzim olunmuşdur” başlıklı iki şiir haricinde şiirlerin büyük çoğunluğunda din ve tasavvuf konusunun hakim olduğu görülmektedir. “Bir yarana naziredür” başlıklı şiirde şair, kabiliyetini göstermek istemiş ve mahlas beytinde şiirini övmüştür (YK 36.) “Bir husus ile ahabımıza tanzim olunmuşdur” başlığı altında bulunan şiirde şair; muhatabına ömrünün uzun olması, kalbinin mesrur olması, dünyada zorluk görmemesi gibi hayır dualarda bulunmaktadır. Bu dualardan sonra kendisine vaz olunan hizmeti ‘Hazret’e ilettiğini ve bu hizmeti yerine getirebilmek için emek harcadığını belirtmektedir. Şiirin sonunda da muhatabına ve diğer kardeşlere ekmek tuz hakkının unutulmaması için selam göndermektedir (YK. 59.). Şair, “içün” redifli şiirinin son beytinde ise yazdığı bu şiiri bayram hediyesi olarak yârânın okuması için göndermek istediğini belirtmektedir:

*Ey Hülûsî hem nazîre hem hediye olmağa
Yolla bu şi'ri yârân okusun bayram için (YK
78.)*

Dîvânçe'de 3 nat, 5 münacat bulunmaktadır. Münacatlar, “seniñ ışıkunla yâ Mevlâ (H 4b), yâ Rab (H 4b), yâ Fettâh (H 6b), yâ Rab meded (H 7b), yâ Vedûd (H 7b)”redifli şiirlerdir.

Şiirlerin genelindeki konu, seyr-i süluktaki kişinin hangi vasıflara sahip olması gerektiği ve bunun üzerine yapılan nasihatler ile ilgilidir. Şair böyle gazellerinden birinde ehl-i sülûka sinisinin yaralı olması gerektiğini, kendi varlığından geçmesini, rahat uykusunu terk etmesini, her seher ah ederek nefis evini harap etmesini öğütledikten sonra bu vasıflara sahip olan kişiye sûfi denilebileceğini belirtmiştir:

*Ey Hülûsî bu sıfatlar aşıkun evşâfidur
Her ki giyer bu libâsı şüfidür bî-irtiyâb (H 5a)*

Şair, ibadetler ve tarikat erkânı üzerinde de ayrıca durmuştur. Şair bir gazelinde konuyu beş vakit namazın önemine ayırmış, beş vakit namaz kılan kişinin kazançlarını sıralamıştır:

*Namâzın eyleme kâşîr yüzün ét Ka'beye nâzır
Bulurmuş cenneti hâzır kişi beş vakt namâz ile (H
18b)*

Şair bir gazelinde de seher vaktinde ibadetin önemi üzerinde durmuş, o vakitte uyunmaması gerektiğini belirtmiştir:

*Ey gönül kaldır seher vaktinde h'âb-ı gafleti
Şevkle eyle ibâdet tâ bulasın vuslatı (H 20a)*

Aşağıda verilen beyitte, sûfinin irfana vasıl olması için gereken vasıfların sıralandığı bir gazelde, mürşid-i

kâmil ile sohbetin ne derece gerekli olduğu vurgulanmıştır:

*Hâşılı bir mürşid-i kâmil ile şöbet gerek
Tâ yakînen râh-ı Hakkı eyleye saña küşâd (H 7a)*

“Garaz” redifli gazelde de şair, ‘bir azizin kapısında bunca hizmetten garazın sûfiye kendi nefisini bildirmek’ olduğunu söyleyerek yine pîr ile sohbetin önemine değinmiştir:

*Añladınsa şüfiyâ nedür bu bî'atdan garaz
Fehm edersin n'olduğın pîr ile şöbetden garaz
(H 10b)*

Görüldüğü gibi şair şiirlerinde pîrin, mürşidin, şeyhin önemini çokça vurgulamıştır. Muhammed Hulûsî Dîvânçe'sinde seyr-i sülûkta rehberin önemini vurgularken elbette kendi rehberi olan İsmail Hakkı Bursevî'yi de şiirlerinde zikretmiştir. Muhammed Hulûsî, İsmail Hakkı Bursevî'yi Dîvânçe'sinde 3 beyitte “Hakkî” mahlası ile anmıştır:

*Ey Hülûsî bu mâkâmın rehberini ara bul
Hakkîya Hakkın cemâlün nûrına müstağrağ ol
(H 17a)*

*Pîrinün irşâdı şimdi halvete koymak seni
Yüzine bakmaz anuñçün Hakkî ey aylağ dede (H
18b)*

*Rehber-i kuṭb-u zamân Hakkîya olmuşdu qarîñ
Almış idi o 'azîzden nice kez hayr du'â (H 21a)*

Muhammed Hulûsî Dîvânçe'sinde yalnızca YK nüshasında bulunan “baña” redifli gazelin ilk beyti, Niyâzî-i Mısrî'nin aşağıdaki beyti ile benzerlik göstermektedir:

*Derdime dermân aradım derd imiş dermân baña
Kendi özüm bilmege aşım baña imiş burhân
baña (Muhammed Hulûsî YK 3.)*

*Dermân aradım derdime derdim bana dermân
emiş
Burhân sorardım aslıma aslım bana burhân imiş
(Niyâzî-i Mısrî)*

Muhammed Hulûsî Dîvânçe'sinde din-tasavvuf konusunu ağırlıklı olarak işlerken şiirlerinde ayet ve hadisler yer vermiştir. Ancak bu ayet ve hadisler Dîvânçe'nin bütününe nispetle önemli bir yekûn tutmamaktadır:

Ayetler

*Şol şadâ-yı len terânî dilde hem mücmel idi
Ayet-i innî enallâh an'a ḥub tefsîr olur (YK 26.)*

Bu beyitte şair iki ayete telmih yapmıştır. *Len terânî*, Araf suresi 143. ayette yer alır. “Sen beni asla göremezsin.” mealindedir. Kur'an'da Mûsâ'nın Allah'ı görmeyi talep ederek, “Rabbim, bana kendini göster, seni göreyim” dediği, Rabbinin de ona, “Sen beni göremezsin (len terânî), fakat şu dağa bak, eğer yerinde durabilirse beni görürsün” diye cevap verdiği bildirilmektedir (Pala 2003: 138). *Ayet-i innî enallâhu* ise Kasas suresinde “yâ Mûsâ innî enallâhu rabbul

“*âlemîn*” ayeti içinde yer alır (30. Ayet). Meali şudur: “Ey Mûsâ! Bil ki ben bütün alemlerin Rabbi olan Allah'ım.” Kur'an-ı Kerim'de, Tur dağı yöresinde bir ateş gören Hz. Mûsâ'nın, “Size bir haber veya ısınmanız için ateş getiririm” diyerek ailesinin yanından ayrılıp oraya gittiği, vadinin kıyısında daha önce ateş olarak gördüğü ağaçtan kendisine, “Ey Mûsâ! Bil ki ben bütün âlemlerin rabbi olan Allahım” diye seslenildiği anlatılmaktadır. Sufiler, bu olay çerçevesinde Cenab-ı Hakk'ın Mûsâ'ya ağaç suretinde tecelli edip onunla konuşmasını Mûsâ'nın sıfat tecellisine mazhar olması şeklinde yorumlamışlardır (İA, c. 27, s. 138).

Ey Hülûsî mäsivâ fikrin edenler bilmedi
Sırr-ı tevhid içre hergiz lâ ile illâ nedür (H 8a)

Beyitte *lâ* ve *illâ* kelimeleri ile kelime-i tevhide telmih yapılmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de bu ibare birçok ayette geçmektedir.

Hülûsî sırr-ı nefahtü ki idrâk eden ârifler
Bilürler n'oldığın insânda mestür şol
mu'ammâdan (H 10a)
Aşlını ger ararsın nefahtü fîhi min rûh
Fer'îş ise zuhûrı kevn-i mekân içinde (H 19a)

İlk beyitte *sırr-ı nefahtü* ibaresi, ikinci beyitte ayette geçtiği şekliyle verilmektedir: “*nefahtü fîhi min rûh*” (Hicr 15/29). “İnsana ruhumdan üflediğimde “anlamındadır.

Geldi çün irci'den aña hîşâb-ı izzet
Eyledi rûhını teslîm-i Hüdâ bî-minnet (H 21b)

Bu beyitte *irci'* kelimesi ile “*irci' ilâ rabbiki râdiyeten mardıyyeh*” ayetine telmih vardır (Fecr 89/28). Meali şudur: “Sen ondan hoşnut, o da senden hoşnut olarak Rabbine dön!” Muhammed Hülûsî'nin babasının vefatı üzerine yazdığı mersiye'nin son beytinde bu ayete telmih, *irci'* (dön) hitabı ile dir.

Hadisler

Ey Hülûsî küntü kenzün ma'nîsini anlayan
Ol bilür ancak nedür insân-ı halkdan ğarâz (H
10b)

Bu beyitte *küntü kenz* ibaresiyle Peygamberin hadisine telmih yapılmaktadır. Kenz-i mahfî tabiri hadis olarak da rivayet edilen, “Bilinmeyen gizli bir hazine idim, bilinmek istedim, bilineyim diye halkı (kainat) yarattım” (Aclûnî, II, 132) ifadesinden alınmıştır (Aydn 2002: 258). Tasavvuf edebiyatında bu terkip, müellifler tarafından sıkça kullanılmıştır.

Men arefe nefsehu sırrını fehm êt sâlikâ
Kendi nefsin aña evvel ba'dehu Subhânı bul (H
13b)

Bu beyitte “*men arefe nefsehu fekad arefe rabbehu*” hadisine telmih yapılmaktadır. Nefsini tanıyan Rabbini de tanımış olur, manasındaki bu hadis için Elmalılı

Hamdi Yazır, tefsirinde şöyle demektedir: “Bütün tasavvuf ‘*men arefe nefsehu fekad arefe Rabbehu*’ düsturuyla nefsin meratibi ve makamatı ve ahvali üzerinde dolaşır.” (1979: c.9, s. 205)

Nice olmaya belâ mecmu' bu dâr-ı belâ
Sicn-i mü'min deridi aña resül-i müte'âl (H 20b
10)

Yukarıdaki beyitte Peygamberin “ed-dünyâ sicn-i müminin” hadisine vurgu yapılmaktadır. “Dünya, müminin zindanıdır” manasındadır.

Muhammed Hülûsî, Dîvânçe'sinde üç yerde tarih düşürmüştür. Birinci tarih düşürme, şairin yaşadığı Ustorumca şehrinde yapıldığı düşünülen özellikle de şairin yaşadığı civara yakın olan bir çeşmenin tamamlanma tarihi üzerindedir:

Hülûsî âb-ı akreb târihçün bu mısrâ'ı söyler
Gel iç bu çeşme-i âb-ı şafâdan mâ-i şekkerden (H
15b)

Burada çeşmenin yapılış tarihi hesaplamaya göre H. 1211 (M. 1796) çıkmaktadır. Muhammed Hülûsî'nin ölüm tarihi *Osmanlı Müellifleri*'nde H. 1177 (M. 1763) olarak verilse de buradaki bilgiye ihtiyatlı yaklaşmak gerekmektedir.

İkinci tarih düşürme ise şairin yaşadığı Ustorumca şehrinde yapıldığı düşünülen Celvetî dergâhının tamamlandığı tarihi içindir:

Tefekkürde iken bu mısrâ'ı hâtif edüp ilhâm
Şafâbağş oldı ehli dil için bu dilrubâ dergâh (H
19b)

Burada ise dergâhın tamamlanma tarihi hesaplamaya göre H. 1204 (M. 1790) olarak gözükmektedir. Çeşme ile dergâh binasının yapılış tarihleri için ayrıntılı bir çalışmaya ihtiyaç olduğunu belirtmek gerekir.

Son olarak şairin babasının vefatına düşürdüğü tarih Dîvânçe'nin sonunda yer almaktadır. M nüshasında bu beytin yanında 1140 tarihi yazılıdır.

Ben tefekkürde iken mısrâ'-ı târihinde anuğ
Dedi hâtif rûh-ı pāk-i pedere rahmet ola (H 21b)

2.4.2. Şekil Yönünden İnceleme

2.4.2.1. Nazım biçimi

Gazel: Dîvânçe'de nazım biçimi olarak genellikle gazel kullanılmıştır. Şair, Dîvânçe'nin dibacesinden sonra başlık olarak “ibtidâ-yı ilâhiyyat” (H 3b 2) ibaresini kullanmış, şiirlerini *ilâhi* olarak nitelendirmiştir. Mürettep nüshalardan hareketle toplamda 88 şiirin 82'sini gazeller oluşturur. Dîvânçe'de bulunan gazeller salıklere yol gösterme, yolunu kaybetmişlere rehber olma amacıyla yazıldığından hikemî, hâkimane gazel (Saraç 2015: 47) olarak değerlendirilebilir.

Murabba: Mürettep nüshada 3 mütekerrir murabba bulunmaktadır. Birincisi, M'de 22. sırada bulunan salikin sülûkunda Allah'ın yardımını konu edinen

murabbadır (M 5b). Kafiye düzeni aaaa, bbba, ccca, dddd'dır. 4 bendden oluşur. Aruz kalıbı, *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*'dür. İkincisi M'de 67. sırada olan Ramazan ayının gelmesiyle duyulan sevinci ve yapılması gerekenleri konu alan murabbadır (M 11b). Kafiye düzeni abab, cccb, dddb'dir. 3 bendden oluşur. Aruz kalıbı *fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün*'dür. Üçüncüsü ise M'de 68. sırada bulunan, aşktan duyulan ızdırabı konu alan murabbadır (M 11b). Kafiye düzeni aaab, cccb, dddb'dir. 3 bendden oluşur. Aruz kalıbı *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*'dür.

Muhammes: Mürettep nüshada 2 müzdeviç muhammes bulunmaktadır. Birincisi, ilâhî aşkı dert edinen kimsenin bundan başka bir şeye ihtiyaç duymayacağını konu edinen, M'de 70. sırada bulunan "neylesün" redifli muhammesdir. Kafiye düzeni aaaaa, bbbba, cccca, dddd'dır. 4 bendden oluşur. Aruz ölçüsü, *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* kalıbıdır. Dîvânçe'deki diğer muhammes ise M'de 78. sırada yer alan "dede" redifli muhammesdir. Bu muhammes konu itibarıyla dikkat çekicidir. Zâhiri anlamda "tac u külah" giymekle "dede" olunmadığı, bâtnını değiştirmeyen kişinin gerçek anlamda sâlik olamayacağı hicvedilerek mizâhî bir tarzda anlatılmıştır. Kafiye düzeni aaaaa, bbbba, cccca, dddd, eeeea'dır. 5 bendden oluşur. Aruz kalıbı *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*'dür.

Terkib-i bend: Dîvânçe'nin sonunda Muhammed Hulûsî'nin babasının vefatı üzerine terki-i bend biçiminde yazdığı bir mersiye bulunur. Bu terki-i bend, 4 bendden ibarettir. 1. bend 10 beyit, 2. bend 11 beyit, 3. bend 11 beyit, 4. bend 8 beyitten oluşur. Kafiye düzeni aa, ba, ca... xx; bb, cb, db,... yy biçimindedir. Aruz kalıbı *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*'dür. Muhammed Hulûsî mersiyesinin sonunda babasının vefatına tarih düşürmüştür. M nüshasında tarih düşürülen mısranın yanında 1140 tarihi yazılıdır. Mısrada "*rûh-ı pāk-i pedere rahmet olâ*" ibaresine tarih düşürülmüştür. Buradan Muhammed Hulûsî'nin babasının şairin Dîvânçe'sini yazdığı 1152 senesinden 12 yıl önce vefat ettiği anlaşılmaktadır.

Bu mersiyede babası Şeyh Muhammed'in ölümüyle birlikte Muhammed Hulûsî'nin duyduğu derin üzüntü de hissedilmektedir. Şair, kanlı gözyaşlarıyla perişan ahvalini yazdığını, babasının ölümüyle gök kubbenin kendisine zindan olduğunu belirtmektedir. Şair, babasının gülşen-i Celvetî'de bir gül olduğunu ve âlemde misli bulunamayacak bir aziz kişi olduğunu söylemekte, babasından pîr-i hakikat, azîz-i dâna, hemdem-i İsí, zat-ı şerîf olarak bahsetmektedir. Mersiyeden; şairin babasının mecliste vaaz verdiği, halkın kendisine mürid ve halka-i zikrinin feyzli olduğu öğrenilmektedir. Şeyh Muhammed, kimsenin onun dilinden zerre hata görmediği hilm sahibi bir zat-ı şeriftir.

Ayrıca mersiyede, şairin babası Şeyh Muhammed'in İsmail Hakkı Bursevî'yle görüştüğü ve onun hayır duasına birçok kez mazhar olduğu bilgisi yer almaktadır. Şeyh Muhammed'in de İsmail Hakkı

Bursevî için 'şeyhim, üstadım' diyerek ona sena ettiği anlaşılmaktadır.

2.4.2.2. Vezin

Muhammed Hulûsî, şiirlerinde genellikle aruzun *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* kalıbını kullanmıştır. Dîvânçe'de bu kalıp 60 şiirde kullanılmıştır. Bu kalıptan sonra ikinci olarak en çok kullanılan kalıp ise *mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün* kalıbıdır. Bu da Dîvânçe'de 30 şiirde kullanılmıştır. Bunun yanında Muhammed Hulûsî Dîvânçe'sinde *mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün* kalıbını 4 kere, *mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün* kalıbını 2 kere, *mef'ülü mefâ'ilün mef'ülü mefâ'ilün* kalıbını 2 kere, *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* kalıbını 2 kere kullanmıştır.

Şairin Dîvânçe'sinde yalnızca bir kere kullandığı aruz kalıpları ise şunlardır: *Fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün*, *müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün*, *müfte'ilün fâ'ilün müfte'ilün fâ'ilün*, *mef'ülü fâ'ilâtün mef'ülü fâ'ilâtün*.

Muhammed Hulûsî'nin aruzu kullanmadaki başarısının fazla olmadığını belirtmek gerekir. Şairin şiirlerde çoğunlukla imale yaptığı görülmektedir. Örnek olarak aşağıdaki beyitte, 6 imale ve 1 ulama yapılmıştır. Vezin gereği (fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün), aşağıdaki beyitte kalın ve italik yazılan heceler uzun okunmalıdır. "Müs/tağrak ol" ifadesinde ise son tef'iledeki 2. kapalı heceyi açmak için ulama yapılmalıdır.

Ey Hülûşî/ *bu* maķâmıñ/ rehber*ini* /*ara* bul

Hakkı*ya* Hakk/kuñ cemâlin/ nürü*na* müs/tağrak ol
(H 17a)

Aşağıda verilen beyitte ise vezin gereği (mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün) 7 imale ve 2 ulama yapılmıştır:

Eger *ârâ/yiğ-i* naķşuñ/ dilâ eh*l-i*/behişt görse

De*r idi* şüb/hesiz *an*a/ budur câ*y-ı* beķâbillâh (H 19b)

Şairin mahlası olan *Hülûşî* kelimesinin, aruz vezni açısından şaire kolaylık sağladığı görülmektedir. Örneğin fâ'ilâtün ile başlayan bir kalıp için şair beyte çoğunlukla Ey *Hülûşî* (- . - -) nidası ile başlamaktadır. Mefâ'ilün ile başlayan bir kalıp için ise şair, *Hülûşî* (- - -) mahlasını beyitte ilk sıraya çekip ilk tef'ilenin sonuna bir kapalı hece getirmektedir: *Hülûşî pāk*! eden özin/ açar kalbin/deki gözin (H 18b), *Hülûşî an*/ladıñsa 'â/lem-i şuğrâ/nuñ etvârın (H 18a), *Hülûşî cüm*/lenün üftâ/desidür üm/metün içre (H 18a).

2.4.2.3. Kafiye ve redif

Dinî-Tasavvufî Türk edebiyatı şairlerinin şiirlerinde estetik gaye daima ikinci plânda bulunduğu için kafiye hususu pek nazar-ı dikkate alınmamıştır (Güzel 2006: 571). Dinî-Tasavvufî Türk edebiyatı şairleri çoğunlukla tam kafiye tercih etmişlerdir. Yunus Emre ve Kaygusuz Abdal'ın eserlerinde asgarî iki sesin aynı olmasına dayanan kafiyeler (*imân*, *hayvân*, *ummân*,

insân gibi sonu *-ân* ile bitenler) kullanılmıştır (Güzel 2006: 572). Muhammed Hulûsî'nin şiirlerinde de bu duruma rastlamak mümkündür. Dîvânçe'nin H nüshasında 72. sıradaki "ola" redifli gazelinde kafiye; *mihmân, ihsân, irfân, sultân, Rahmân, devrân* kelimeleri arasında tam kafiye olarak düzenlenmiştir. Aynı kafiyeleme biçimi H nüshasında 77. sıradaki "içinde" redifli gazelde; *cân, zindân, mekân, yebân, Kurân, furkân, gülistân* kelimeleri arasında yapılmıştır.

Dinî-Tasavvufî Türk edebiyatı şairlerinin şiirlerinde en çok kullandığı kafiyelerden biri de sonu *-âr* ile neticelenen (*yâr, bâr, diyâr* gibi) kafiyelerdir (Güzel 2006: 573). 18. yüzyıl mutasavvîf şairimiz Muhammed Hulûsî'nin şiirlerinde de bu kafiyeye sıkça rastlanılmaktadır. Dîvânçe'nin H nüshasında 10. sıradaki "êt" redifli gazelde kafiye; *didâr, envâr, etvâr, gülzâr, ezkâr, tekrâr* kelimeleri arasında düzenlenmiştir. Yine 69. sıradaki "hû" redifli gazelde kafiye; *esrâr, efkâr, ikrâr, ezkâr, envâr, etvâr* kelimeleri arasında yapılmıştır.

Mutasavvîf şairlerin şiirlerinde dikkati çeken kusurlardan biri de Arapça ve Farsça kelimelerle Türkçe kelimelerin kafiyelendirilmesidir (Güzel 2006: 573). Muhammed Hulûsî'nin şiirlerinde de bu durum mevcuttur. Dîvânçe'nin H nüshasında 15. sıradaki "iç" redifli gazelde kafiye; *kevser, şekker, ister, nilüfer, anber, mülder* kelimeleri arasında düzenlenirken diğer alıntı kelimelerin arasında Türkçe *iste-* fiili geniş zaman 3. tekil kişi çekimiyle, kafiyelenen kelimeler arasında yerini almıştır.

Redif konusunda ise dikkat çekmek istediğimiz husus Dîvânçe'de şiirlerin rediflerinin nasıl bir tema üzerine kurulduğudur. Dîvânçe'nin tüm nüshalarında bulunan şiirler baz alındığında şiirlerdeki redifler şunlardır: *Aña, baña, âşinâ, senden kerem senden atâ, senün aşkınla yâ Mevlâ, yâ Rab, hep, ét, tut, âkıbet, dost, bâiş, iç, yâ Fettâh, meclis-i tevhid, edelim tevhid, yâ Rab meded, yâ Vedüd, leziz, olur, tevhid eder, görsünler, neylerler, şultâna ér, ister, nedür, istemez, katılmaz, gönül eglenmez eglenmez, eylemiş, imiş, halâş, garaz, vâiz, elvedâ, inşâf, bak, yok, senüñ, eyledim, gerek, dersen, göñül, kııl, bul, el çekdim, bugün, için, isteyen, mübarek Ramazân, ey dostân, göstereşün, neylesün, hû, tevhid ile, ola, yâ Rasûlallâh, haber söyle, dede, kişi beş vakt namâz ile, içinde, edelim zikrillâh, illâ, olmadı, tarik-ı celveti.*

Yukarıda topluca verilen redifler incelendiğinde rediflerde işlenen din, tasavvuf teması açıkça anlaşılmaktadır. Özellikle bu temayı yansıtan redifler şunlardır: *senün aşkınla yâ Mevlâ, yâ Rab, âkıbet, dost, yâ Fettâh, meclis-i tevhid, yâ Rab meded, yâ Vedüd, tevhid eder, şultâna ér, gönül eglenmez eglenmez, vâiz, inşâf, göñül, el çekdim, mübarek Ramazan, ey dostân, hû, tevhid ile, yâ Rasûlallâh, dede, kişi beş vakt namâz ile, edelim zikrillâh, tarik-ı celveti.*

2.4.2.4. Dil ve üslup özellikleri

Dil özellikleri: Muhammed Hulûsî Usturumcavî, her Osmanlı edîbi gibi Dîvânçe'sinde devrin Osmanlı Türkçesi'ni kullanmış, Arap alfabesinin imlâsına mümkün olduğu ölçüde bağlı kalmıştır. Ancak bunun yanı sıra Dîvânçe'de önemli oranda fonetik, morfolojik ve semantik açıdan 17. yüzyıl Batı Rumeli Türkçesi özellikleri görülmektedir. Gülsevin (2018) çalışmasında; 17. yüzyıl Osmanlı şair ve yazarlarından Rumeli kökenli olanların eserlerinde Batı Rumeli Türkçesi'ne özgü 'standart dışı kullanım', 'ağız veya bölge ögesi' denebilecek unsurların nadiren görülebileceğini öngördüğünü ve nitekim de yalnızca bir eserde (Makbûl-i Ârif) sınırlı sayıda veriye ulaşıldığını belirtir (s. 24). Bu değerlendirmeye göre Muhammed Hulûsî Dîvânçe'si, 18. yüzyıl Batı Rumeli Türkçesi'nin tarihi metinlerdeki izdüşümünün belirlenmesi açısından önem arz etmektedir. Muhammed Hulûsî, Arap imlâsına her ne kadar bağlı kalmaya çalışsa da şairin ağız özellikleri Dîvânçe'ye yansımıştır. Nitekim *Okuma Prensipleri* bölümünde, Dîvânçe'nin geneline numune teşkil etmesi bakımından Dîvânçe'de yer alan Batı Rumeli Türkçesi özelliklerinden birkaçı verilecektir. Oktay Ahmed'in (2018) Makedonya Türk Ağzıları üzerine yaptığı tasnifte; Usturumca ağzının *Doğu Ağzıları* grubunda kaldığı anlaşılmaktadır (s. 1473). Ahmed, Doğu ağzılarının genelde Yörük ağzıları olduğunu belirtmektedir (s. 1473). O halde Muhammed Hulûsî Usturumcavî Dîvânçe'si, 18. yüzyıl Batı Rumeli Türkçesi Usturumca Yörük ağzına dair ipuçları taşımaktadır. Dîvânçe üzerinde tarafımızdan Batı Rumeli Türkçesi özelliklerini haiz bir dil incelemesi çalışması yapılmaktadır.

Muhammed Hulûsî, şiirlerini Celvetî şeyhlerinin izinde olarak, yolunu kaybetmişlere ve salıklara yol göstermek için yazdığını Dîvânçe'nin dibâcesinde belirtmiştir. Şiirlerinde nasihat verme gayesi açıkça görülmektedir. Bu yüzden verilen nasihatın muhataplarını da şiirlerinde görmek mümkündür. Muhammed Hulûsî, şiirlerinde vermek istediği mesajı söylerken seslenmelerde bulunmaktadır. Bu seslenmeler beyitlerde şu şekilde yer almıştır: *Andelibâ, âşıkâ, begüm, cânâ, derviş, dilâ, dostum, efendi, erenler, ey dede, ey dil, ey gâfil insan, ey gönül, ey nefis, ey tâlib, Hulûsî, kardaş, müddeiyâ, sâlik, süfiyâ, zâhid, zâhidâ.*

Şairin gayesi ve mesaj alıcılar da açıkça belli olduğundan dolayı şair, şiirlerinde canlı bir üslup kullanmıştır. Şiirlerdeki *dostum, begüm, kardaş* gibi seslenişler bu canlı üslûba örnek olarak gösterilebilir. Bunun yanında şair, emir kipli fiiller ile muhatabının dikkatini çeker ve mesajını kesin bir dille iletir: *Tut, iç, görsünler, sultana er, bak, yok, kııl, bul, göstereşün, haber söyle.* Ayrıca şair *biz* dile ile birlikteliği ve teşviki de amaçlar: *edelim tevhid, edelim zikrillah.*

Şairin üslubu her ne kadar yalın olsa da şiirdeki hünerini göstermek istediği zamanlarda terkipler de

- 5 Ey Hülüşî isteriseñ bulursın gamdan rehâ
Himmetile şeyh elinden bir piyâle mül-ter iç

68 (Muhammes)

Fâsilâtün fâsilâtün fâsilâtün fâsilün

- 1 Āşinā-yı Hâk olan meyl-i sevdâyı neylesün
(16b)
‘Āşık-u hüsn-ü cemâl gayr-i hevâyı neylesün
Ger tabīb-i Loqmān imiş bî-nevâyı neylesün
Derd-i ışka mübtelâ olan devâyı neylesün
Mihnet-i ışk aña rāhatdur şafâyı neylesün
- 2 Ey gönül tutmak istersen ‘âlem-i ‘ulviyetde il
Sen[-]de kudsîler gibi kayd-ı ‘alâyıkdan kîl?
Eyleme dünyâ için halkile cānâ kâl i kâl
Lā-mekân ilinde seyran eyleyen erbāb-ı dil
Bu harāb-ābād-u çarh-ı bî-vefâyı neylesün
- 3 Ni‘metine şükr eder Hâkkuñ olur şāhib-gınā
(17a)
Def‘ olur andan küdürāt-ı gam u vehm-i ‘anā
Kaç eder meylün bu dünyādan olan ehl-i fenā
Kaşr-u kurba erişür Hâkkuñ olan āşinā
Yüz urup maḥlūka gayr-ı āşinâyı neylesün
- 4 Şıdkıla ihlāsıla olan begüm Mevlāya kıl
Açılır bāb-ı tecellīden anuñ kalbine yol
Ey Hülüşî bu mākāmuñ rehberini ara bul
Hâkkuñya Hâkkuñ cemālün nūrına müstağrak ol
Vāşıl olan ol maḥāma māsivâyı neylesün

Harfū’l vāv

69

Fâsilâtün fâsilâtün fâsilâtün fâsilün

- 1 Kañı dilde zāhir olur ey gönül esrār-ı hū
Māsivā ikdārını cümle sürer efkār-ı hū
2 İsteyen ‘ilm-i ledünnīden bugün almak haber
İbtidā bir mürşid önünde kıılır ikrār-ı hū
3 Cümle eşyā zāhidā her dem lisān-ı hālile
Hâkkuñ tevḥīd eyleyüp her sözleri ezkār-ı hū
4 Oldunise zerre deñlü ışk-ı Hâkdan behre-yāb
Kalbün evi toptolu olur envār-ı hū
5 Ey Hülüşî hevâyıla kâ‘im olur bu nüh felek
Kaplamişdur on sekiz biñ ‘ālemi eṭvār-ı hū

70

Fâsilâtün fâsilâtün fâsilâtün fâsilün

- 1 Eyleme dünyâ için nā-keslere ey dil tapu
İsteriseñ saña açılsun ḥaḳīkatden kapu
2 Tā-be-key ey nefis olursın bu hevāya ibtilā

- Geçmedi dāḥı gönülünden sentüñ bu arzū
3 Yuvmağa çirkāb-ı ‘ışyānı gönülden sālīkā
Gözlerinüñ kanlu yaşından gerek saña vuḍū
4 Baḳçe-i gülzār-ı Rahmāndan alanlar şemmeyi
Tā ebed bāḳī kalur anuñ damağında o bū
5 Ey Hülüşî cümle eşyā çünki hālīk şüpheşiz
Bir gün evvel sa‘y edegör Hâkkuñ istersen rüçū
(17b)

Harfū’l-hâ™

71

Fâsilâtün fâsilâtün fâsilâtün fâsilün

- 1 “Cām-ı ışkı nüş edenler sāgar-ı tevḥīd ile
Oldılar mest-i ebed bu dāver-i tevḥīd ile
2 Mecmū-ı ‘âlemde baḳmağa enāniyyet özün
İsteriseñ sālīkā baḳ ahker-i tevḥīd ile
3 Neşve-i feyz-i ḥaḳīkatden olursın kām-yāb
Kalb evini nūr edersen ḥāver-i tevḥīd ile
4 Mihnet-i ikdār-ı ‘âlemden rehā-yāb oldılar
Eyleyen gönülün mücellā rüz u şeb tevḥīd ile
5 Ey Hülüşî ışk-ı Hâkkuñ kendüye eyle refīk
Tā ki yolını bulasın sāgar-ı tevḥīd ile

72

Fâsilâtün fâsilâtün fâsilâtün fâsilün

- 1 Hāne-i dilde kaçan[-]kim ışk mihmān ola
H‘ān-ı elṭāf-ı İlahīden aña ihsān ola
2 Kaṭrede deryâyı bul deryāda anla kaṭreyi
Kalma bu kışır içre tā ki bildügin ‘irfān ola
3 İhtiyārıla kabül eden bugün faḳruñ yoluñ
‘Ālem-i ma‘nāda yarın bir ulu sultān ola
4 Nist [ü]3 hestün kaydını terk eyleyenler sālīkā
Gördüğü Hâk baḳduğı hep āyet-i Rahmān ola
5 Ey Hülüşî isteriseñ anlamağa kendüni
Bende ol bir mürşide kim ‘ārif-i devrān ola

73

Mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün

- 1 Cemālün feyz-baḳşā-yı Hüdādūr yā Resūlallāh
Kapun üftādegāna mültecādūr yā Resūlallāh
2 Tūlū-ı pertev-i hüsnün giderdi zulmet-i cehli
Anıçün ‘āleme nūruñ cilādūr yā Resūlallāh
3 Sen ol sultān-ı Server şāh-ı ‘ālemsin ki kapunda
Cihān sultānları cümle gedadūr yā Resūlallāh
4 Nola Nāmūs-ı ekber olsa medḥinde senün ‘āciz
(18a)
Ki zīrā vaşfun eden kibriyādūr yā Ḥabīballāh
5 Hülüşî cümleñün üftādesidir ümmetün içre
Kapuna yüz sürüp ‘afvun recādūr yā Resūlallāh

³ Tamir, vezne ve bağlama göre yapıldı.

Mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün

- 1 Gel ey dîvâne gönülüm ışk-ı mevlâdan haber söyle
Gel ey pervâne-veş yanmış bu ma'nâdan haber söyle
- 2 Hâkîkatden haber aldunısa bakma bu ekvâna
Geçüp sidreyle Tübâyı 'arş-ı a'fâdan haber söyle
- 3 Nedir bil 'âleme ta'lîm olunan 'âlleme'l-esmâ
Haberün varısa bize bu mu'ammâdan haber söyle
- 4 Nedir şol cevher-i ma'nâdaki deryâda olur meşûr
Nice gizli olur deryâda 'ummândan haber söyle
- 5 Hülüşî anladınsa 'âlem-i şugrânun efvârın
Nedir hikmet bize Âdemle Havvâdan haber söyle

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

- 1 ışk ile geldi gelenler bu cihân şahrâsına
Yine ışk ile érer kişi begüm Mevlâsına
- 2 Varlığı çünki hebâdur bu cihânun şübhe yok
Pes nice 'ârif olan düşer bunun sevâsına
- 3 Manşıb-ı dünyâ dedüğü şanma olur pâydar
'İzzeti naşbı yetişmez 'azl-i vâveylâsına
- 4 Mat éder bir câmle begüm nice 'âkilleri
Gör felek nice kıtar ağüyı her bir fâsına
- 5 Âb-ı tevbeyle Hülüşî kendini pâk édegör
Tâ olusun hazretün garq rahmet deryâsına

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

- 1 Ey véren tâc u külâhı kendüye revnak dede
Şanma tecridi hemân olmağdır çıplak dede
Zâhirün bâtınına uymaz senün el-hâk dede
Ey gam-ı dünyâ vü 'uqbâyı yiyen ahmağ dede
Sidre-i feyz-i Hüdâya érmeyen alçağ dede
(18b)
- 2 'Aşıkun kalbinde evvel derd-i ışk mihmân gerek
Gözleri giryân her dem çigeri pürvân gerek
Şem'-i ışkda yanmada pervâne-veş suzân gerek
Terk-i dünyâ terk-i 'uqbâ terk-i cism ü cân gerek
Câr terk étmen degil tâcı hüner ancak dede
- 3 Tâ-be-key gönülün alur kayd-ı rüsümüyyet senün
Sa'f-i 'irfân étmede bildim kuşüriyyet senün
Bâb-ı Hâk meftüh velî ba'd huşüliyyet senün
Zâhirün vîrân édüp terk-i 'ubüdiyyet senün
Bâtımda yok teveccüh zerre ey aylak dede
- 4 Ey véren kendübine şevk-i muhabbet cünbişi
Nice bir da'vâ ile kendüne urursın şîşi
Bir zamâna kalmışız anla sülük-i dervîşi
Tekye-gâh-ı dünyâda yok borısın çalmağ işi
Kimsenün kulağına girmez bugün lağlak dede
- 5 Ey Hülüşî fahrdan mağşud bil soymağ seni
Dağı çirkâb-ı mecâziden hemîn yuvmağ seni
Kendi kendini yitirmişsin garağ bulmağ seni
Pîrinün irşadı şimdi halvete koymağ seni
Yüzine bakmaz anuğun Hâkkı ey aylak dede

Mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün

- 1 Éder mi'râc-ı rûhânî kişi beş vakt namâz ile
Siler kalbindeki pası kişi beş vakt namâz ile
- 2 Namâzdur müminün hâli ne[-]dêrsin şol kıru kâlî
Édermiş menzîlün 'âlî kişi beş vakt namâz ile
- 3 Hülüş eyle 'ibâdetde kıoma kendüyi gafletde
Oturur bâb-ı kırbetde kişi beş vakt namâz ile
- 4 Namâzın eyleme kâşır yüzün ét Ka'beye nâzır
Bulurmuş cenneti hâzır kişi beş vakt namâz ile
- 5 Hülüşî pâk éden özin açar kalbindeki gözün
(19a)
Görür kendüde kendünün kişi beş vakt namâz ile

Mef'ûlü fâ'ilâtün mef'ûlü fâ'ilâtün

- 1 Ey kendünün yittiren cismile cân içinde
Dâm oldu bu vücüd kıaldın zindân içinde
- 2 Aşlını ger ararsın nefahtü fîhi min rûh
Fer'ün ise zühürü kevn-i mekân içinde
- 3 Nâle vü âh zârım nola tutsa cihânı
Bir garîbim ki kıaldım berr ü yebân içinde
- 4 Muşhaf-ı hatt-ı bârî ders édeli zâhidâ
Anlandı cümle esrâr nedir Kıurân içinde
- 5 Dört kitabun nüktesi fâtihâda gizliüdür
Tefsîrini dilersen okı furkân içinde
- 6 İsterisen Hülüşî kıokmağ büy-ı 'irfân
Okı ledünnî 'ilmün bu gülistân içinde

- 1 ışk-ı Hâkka 'aşıklar gel édelim zikrillâh
Ey sînesi yanıklar gel édelim zikrillâh
- 2 Bir hâlkada olalım ışk-ı zevkle dolalım
Hâk rızâsın bulalım gel édelim zikrillâh
- 3 Hâk zikrini ey dervîş eyleyelim yaz u kış
Gönülden gitsün teşvîş gel édelim zikrillâh
- 4 'Aşığa budur himmet eyleye Hâkka hürmet
Resüle olan ümmet gel édelim zikrillâh
- 5 Ey Hülüşî-yi derd-mend kendü kendüne kııl bend
Geçmeden boyna kemend gel édelim zikrillâh

Mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün

- 1 Bu celvet-hâne ya'nî mesken-i ehl-i fenâfillâh
Cilâ-yı kalb-i silâk için oldu hoş dil-h'âh
- 2 Şol iki gurfeler kim kıbletallâha olur nâzır
İki 'âbide beşzer kim şalât üzre olur her gâh
- 3 Eger ârâyiş-i nağşun dilâ ehl-i behîşt görse
(19b)
Deridi şübhesiz anja budur cây-ı beğâbillâh
- 4 Çün itmâmı müyesser oldu bu zibâ dilârânun
'Înân-ı tab'ımı şarf eyledim târîh-i nâ-gâh

5 Tefekkürde iken bu mısra'ı hâtif édüp ilhâm
Şafâbahş oldu ehl-i dil için bu dil-rubâ dergâh
Harfû'l-lâmelif

81

Mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün

1 Şehâdetden zühür eylerse ger lâ
Sağa lâyıķ edesiz nefy-i illâ
2 Selâmet bulmağa tûfân-ı şirkden
Sefînedür hemân işbât-ı illâ
3 Sa'âdetle geçe 'ömrün dilersen
Deme Hâķ sözi güş étdükde lâ lâ
4 Nazar kılanlar eşyâya bitürler
Cemî'si fanîdir zâtillâh illâ
5 Hülüşî dilerisen Hâķķa tevħîd
Dilinde zâhir olsun lâdan illâ
Harfû'l-yâ'

82

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

1 H'âb-ı gâfletden gözüm bir demde bîdâr olmadı
Nefs-i bed-h'âh étdiği işlere bîdâr olmadı
2 Olmadı aķlım bana hem-râh Hâķķa varmağa
Yandım isti'dâdımı baņa vefâ-dâr olmadı
3 Ben dilerdim 'ışķ elinden bir ķadeh nüş étmege
Lîk gönlüm uymadı baņa hevâ-dâr olmadı
4 Kõokmadan bu gülîstândan ey göñül büy-ı murâd
'Andelîb gibi işün leyl ü neħâr zâr olmadı
5 Ey Hülüşî 'arîfinün derd-i 'ışķından ağlama
'Aşıķa dürdânesinden gayrısı yâr olmadı

83

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

1 Mavşıl-i feyz-i hâķîkatdür tarîķ-i celvetî (20a)
Râ'î-yi râh-ı şerî'atdür tarîķ-i celvetî
2 Mîve-i 'irfândan olmaķ dilersen hîsse-mend
Baķçe-i naħl-i hidâyetdür tarîķ-i celvetî
3 Ekşer ehl-i sülûk-i muttakî-i şâhib-şalâh
Hâşıl-ı Hâķķa delâletdür tarîķ-i celvetî
4 Şidķıla yuyulur kir olmaķ dilersen behre-mend
Melce-i ehl-i sa'âdetdür tarîķ-i celvetî
5 Pây-ı himmetle Hülüşî baş ķadem bu meclise
Mecmu'-ı ehl-i velâyetdür tarîķ-i celvetî

84

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

1 Ey göñül kaldır seher vaktinde hâb-ı gâfleti
Şevķle eyle 'ibâdet tâ bulasın vuşlatı
2 Âb-u hayvân isterisen zulmet-i şeydâ ara
Hızr u İlyâs gibi def' ét sen de h'âb-ı râhatı
3 Âb-ı luţfuñ bahş éder her şubħ-gâhda feyz-i Hâķ
Nice 'aşîleri pâķ éyler seherün rahmeti

4 Olmaķ âlûde 'işyân-ı h'âb-ı gâfletle gözüm
Ĝaflet uyħusuyla édtün kendi nefsün nekbetî
5 Ey Hülüşî her seher mehtâb gibi âc gözlerin
İsterisen bulasın iki cihânda devleti

85

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

1 Tâlib şevķ-i Hüdânun derd olur sermâyesi
Miħnet u riħ u ta'abdır kesb-i 'ışķun mâyesi
2 'ışķ bir evc-i hümâ-pervâzdur kim zıllinün
Kime kim düşse olur dârında rif'at sâyesi
3 Şabr éden faķra taħammül eyleyen miħnetlere
Bir ulu sultân olur yarınki 'âlî pâyesi
4 Eşşalâ gelsün mi 'ışķ nüş éden 'arîflere
Tâ ebed medhüş olur bu meclisün mestânesi
5 Söz tamâm oldu Hülüşî érdi encâma kelâm
Oldı dîvâna şadef-veş cevherün dürdânesi

86 (Terkib-i bend)

Fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün

(1. Bend)

1 Güş kııl sözimi ey tâlib-i esrâr-ı maķâl
(20b)
Yârim hâtırına geldi neden böyle melâl
2 'Âķil isen bu fenâya şaķın olma tâlib
Yok şebâtı ki anuñla édesin kesb-i ma'âl
3 Eyle endîşe 'aceb nolsa gerek 'âķıbetün
Tâ-be-key gâflet ile kendünge eylersin âl
4 Bâde-i naħvet ile geçmededür eyyâmun
Arzû-yı dil ise étmededür ceng ü cidâl
5 Gün be gün bulmadadır cümle tenzil-i a'zâ
Tûl-i 'ömr ise saņa yapmadadır özge hayâl
6 Sen murâd üzre daħı nâ'îl-i kâm olmazdan
Bezm-i maķşûdına sentün erişür nice zevâl
7 Görmedim gülşen-i 'âlemde hele bir gül kim
Olmaya hâr-ı gâm miħnet elinden pâ-mâl
8 Vâr ise zehr ile âlûdedür bünyâduñ
Kim girerse içine çekmelüdü bunca kelâl
9 Nice olmaya bilâ-mecmu' bu dâr-ı belâ
Sicn-i mü'min dâridi aña resül-i müte'âl
10 'Âķile lâyıķ olan dünyâyı terk étmekdür
Âħîret yolcıdır zâd ne cem' étmekdür

(2. Bend)

1 'İlm ü hikmetle añar olsa Felâtün-ı zamân
Yine cellâd-ı ecelden bulamaz zerre amân
2 Diñle aħvâl-i perîşânımı takrîr édeyim
Çekeyim silk-i beyâna yine bir tâze zebân
3 Yazayım her satırın hâme-i müjgânımla (21a)
Çeşm-i hün-âbımla olam aña riħ-ı eşşân

- 4 Dūd-ı āhım ile cedvel édeyim eṭrāfuñ
Ṭā ki sūz-ı demle her varakı ola nişān
5 Anı taḥrîr édeyim mecmūa'-yı sîneme tā
Her nigāhında aḳa çeşm-i nemimden ḳara ḳan
6 Biline tā ki vefāt éden pederimden oldı
Ḳubbe-i heft-semā başıma her dem zindān
7 Yaḳūb-āsā yeridir ben de ḳılursam zārī
Pederimden beni yad eyledi bu devr-i zamān
8 Bir 'azîz idi ki mişlin bulamaz 'ālemde
Āftāb eylerise keşt-i eḳālīm-i cihān
9 Gülşen-i Celvetîde bir gül idi zātı anuñ
Büy-ı ḥüsnine anuñ olmuşıdı ḫalk ḫayrān
10 Lîk taḳdîr-i Ḥüdü böyle imiş çāre nedür
Esdı evrāk-ı vücūdına anuñ bād-ı ḫazān
11 Ağla ey dîdelerim kanlu yāşıla ağla
Sîneni âteş-i 'ışḳıla dem-â-dem dağla

(3. Bend)

- 1 Noldı ol pîr-i ḫaḳîḳat o 'azîz-i dānā
Ḳanda iletdiñ anı bu ḫaberi söyle baña
2 Bir 'azîz idi ki ḫalk olmuşıdı aña mürid
Himmet-i feyzi anuñ cümleyi eylerdi ğınā
3 Hem-dem-i 'îsî idi her nefesi cān-baḫşā
Mürde diller bulur idi nefesinden îḫā
4 Ḳanı ol meclis va'zı ki olurdu anda
Nice üftāde-i biçāre günāhkāra şifā
5 Ḳanı ol ḫalka-i zikrinde ḫalāvetle o feyż
Ḳanı ol şevḳle dillerde olan zevḳ u şafā
6 Ḳanı ol ḫilmiyle āraste olan zāt-ı şerîf
Görmedi kimse zebānından anuñ zerre ḫaṭā
7 Rehber-i ḳuṭb-u zamān Ḥaḳḳıya olmuşıdı ḳarîn
Almuş idi o 'azîzden nice kez ḫayr du'ā
8 Zāhir u bâṭın ile anuñ olup münḳadi
(21b)
Şeyḫim üstādım odur eyler idi aña şenā
9 Bağçe-i Celvetîde bülbül idi el-ḫāşıl
Her seḫer āh u fiğānı idi zîkr-i Mevlā
10 Ölmedin kendi fenā bulmuşıdı 'ālemde
Vāşıl-ı Ḥaḳ oluban ḳaşdı idi milk-i beḳā
11 Geldi çün irci'iden aña ḫiṭāb-ı 'izzet
Eyledi rūḫımı teslîm-i Ḥüdü bî-minnet

(4. Bend)

- 1 Nice cān vèrmeye da'vetçisi çün ḫazret ola
Nice firḳatde ḳalur dil ki aña vuşlat ola
2 Nice bu fāniye meyl éde begüm 'āḳiller
Ki maḳāmını yarın bilür iken cennet ola
3 Yā İlāhî saña her ḫāliyle budur dileğim
İki 'ālemde baña 'izzetile rif'at ola
4 Feyż-i ḳudsünle beni eyle murāda vāşıl
Beni güm-kerde-i rāh étme işim firḳāt ola
5 Hem civār eyle Ḥabîbiñe maḳām-ı pederi
'İzzet ü rif'at ile aña bu devlet ola
6 Erdi encāma bu mersiyeye Ḥulûşî çün kim
Aña şāyeste budur târiḫine himmet ola

- 7 Ben tefekkürde iken mısırā'-ı târiḫin anuñ
Dedi ḫātif rūḫ-ı pāk-i pedere rahmet ola
8 Feilātün feilātün feilātün feilāt
Vère Allāhu te'ālā aña 'ālî derecāt

SONUÇ

Muhammed Hulûsî Usturumcavî, 18. yüzyıl dini-tasavvufi Türk edebiyatı bünyesinde değerlendirilebilecek şeyh şairlerindedir. Şiirlerinde *Hulûsî* mahlasını kullanmıştır. Babasının vesilesi ile İsmail Hakkı Bursevî'ye intisap ederek ondan etkilenmiştir. İslam Ansiklopedisi *İsmail Hakkı Bursevî* maddesinde İsmail Hakkı'nın 1682'de Usturumca'ya gittiği ve yetiştirdiği halifeler arasında *Derûnî-zāde Mehmed Hulûsî Efendi*'nin de olduğu bilgisi yer alır (Namlı 2001: 108-110). Muhammed Hulûsî, 3 beyitte *Hakkî* ismi ile şeyhinin adını zikretmiştir.

Şairin ismi İBB nüshalarında ve H nüshasında Hulûsî Mehmed Ustrumcalı, YK nüshasında Muhammed Hulûsî, M nüshasında ise Hulûsî Derûnî-zāde Mehmed Efendi Usturumcalı biçiminde kayıtlıdır. Mehmet Tahir ise *Osmanlı Müellifleri*'nde şairin ismini Derûnî-zāde Muhammed Hulûsî Efendi olarak kaydetmiştir. Şairin ismi üzerindeki bu karışıklığın, şairin hayatı hakkında bilgiye ve eserlerine ulaşmada bir engel olduğu görülmektedir.

Osmanlı Devleti'nin iskân politikasının sonucu olarak devletin tehdit alabilecek sınır boylarına konargöçer Türk aşiretlerinin yerleştirilmesi ile buraları zamanla Türk yurdu haline gelmiştir. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda yörükler bölgeye tamamıyla yerleşerek kendi kültür ve dillerini hâkim kıldılar (Kiel 2012: 191-192). Balkan coğrafyasındaki Türk varlığı yıllarca Osmanlı Devleti'nin himayesinde birçok şair ve yazar yetiştirmiştir. Muhammed Hulûsî de Usturumca'daki yörük grubun şair temsilcilerindedir. Dîvânçe'sinden edindiğimiz bilgiye göre şiirlerini yazdığı zamanda Usturumca'da Cāmi-i Atik-i Sultan Murad Han'da vaizlik yapmaktadır.

İslam Ansiklopedisi *Usturumca* maddesinden Usturumca kasabasında yirmi çeşme bulunduğu bilgisi yer alır. Muhammed Hulûsî, Dîvânçe'sinde yapılan bir çeşme hakkında şiir yazmış ve bu çeşmeye tarih düşürmüştür. Ayrıca şair, Dîvânçe'de bir Celvethane binasının tamamlanması üzerine de tarih düşürmüştür. Bu Celvethane binasının Usturumca'nın merkezinde mi yoksa köylerinde mi olduğuna dair Dîvânçe'de bir bilgi yer almamaktadır.

Dîvânçe'nin YK nüshası üzerine yapılan yüksek lisans tezinde bu nüshanın eksik nüsha olarak belirtilmediği görülmüş, tezin eksik nüsha üzerinde yapılmasının bir sonucu olarak Muhammed Hulûsî'nin Dîvânçe'sinin tam metninin ortaya konmadığı tespit edilmiştir. Çalışmada, sondan eksik olan YK nüshasından bulunmayan 20 şiir, mürettep H ve M nüshalarından tamamlanarak transkripsiyonlu olarak verilmiştir. Bunun sonucunda Dîvânçe'nin tam metninin ortaya konulması sağlanmıştır.

Muhammed Hulûsî'nin hayatı üzerine yapılan araştırmada Bursalı Mehmet Tahir'in bir tasavvuf dergisi olan *Ceride-i Sufiyye*'de *Hulûsî Efendi* başlığı ile şair hakkında bir yazı kaleme aldığı tespit edilmiştir. Bu yazı *Osmanlı Müellifleri*'ndeki bilgiyi ihtiva etmesine rağmen zikredilen eserde ilk ve son beyiti verilen "olandan sor" redifli gazelin dergide bütün olarak verildiği, bu gazelin Dîvânçe'nin nüshalarında yer almadığı görülmüştür.

Dîvânçe'nin dibacesinden edinilen bilgiye göre Muhammed Hulûsî, şiirlerini tahrir etmeye başladığı zamanda 'Belgrad-ı darü'l-cihadının yirmi üç yıl aradan sonra tekrar dest-i İslama girmesi' üzerine 'kalb-i müminine inbisat ve infirah gelerek' şiirlerini bu heyecanla yazmıştır. Osmanlı Devleti'nin sınırları içinde iken elden çıkmasıyla Belgrad'ın yirmi üç yıl boyunca 'Nemçe keferesi' elinde kalması Usturmca şehrinde yaşayan Muhammed Hulûsî'nin gönlünde hüzne sebep olmuştur. 18. yüzyılda Osmanlı Devleti sınırları dâhilinde bulunan Rumeli topraklarında yaşanan siyasi ve askeri hareketliliğin olumlu ve olumsuz sonuçlarının bölge halkının hafızasında oluşturduğu tesir, şair Muhammed Hulûsî özelinde açıkça görülmektedir. Nitekim Belgrad'ın geri alınması ve şairin duyusuyla daha derin anlam kazanan bu zaferin sevinci, Dîvânçe'nin dibacesinde kendini hissettirmektedir.

Dîvânçe'de ayrıca 18. yüzyıl Balkan Türkçesi özelliklerinin (Arap imlasının elverdiği ölçüde) Dîvânçe'deki izleri takip edilmeye çalışılmıştır. 17. yüzyıl Batı Rumeli Türkçesi Ağızlarında tespit edilen özelliklerden (Gülsevin 2017) özellikle n-ñ değişmesi, Dîvânçe'de yaygın kullanım özelliğidir. Öte yandan 17. yüzyılda dudak ünlülü olarak tespit edilen iyelik 1. tekil kişi, iyelik 2. t.k., görülen geçmiş zaman 1. tk., görülen geçmiş zaman 2. t.k. ekleri Dîvânçe'de düz ünlü ile yazılmıştır. Ayrıca Dîvânçe'de Farsça izafette yuvarlaklaşma tespit edilmiştir.

Muhammed Hulûsî'nin Dîvânçe'sinden başka *Osmanlı Müellifleri*'nde varlığından bahsedilen *Kasîde-i Emâli* ve *Kasîde-i Nûniyye*'nin Türkçe şerhleri de gün yüzüne çıkmayı beklemektedir. Muhammed Hulûsî Usturmca ve Dîvânçe'si üzerine yapılan bu çalışma ile birlikte 18. yy dinî-tasavvufî Türk edebiyatına mensup bir şairimizin daha varlığına dikkat çekilmiş, çalışma özellikle Türk edebiyatının Balkan topraklarındaki eserleri üzerinde çalışma yapan araştırmacıların dikkatine sunulmuştur.

KAYNAKÇA

- Aksoyak, İ. H. (2013). HULÛSÎ, Derûnîzâde Şeyh Mehmed Hulûsî Efendi. Erişim tarihi 17.05.2019 Erişim adresi <http://www.turkedebiyatilisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=1157>
- Aydın, İ. H. (2002). KENZ-İ MAHFÎ. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde. Erişim tarihi 22.05.2019 Erişim adresi <https://islamansiklopedisi.org.tr/kenz-i-mahfi>
- Belgrad (t.y.). Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi içinde. Erişim tarihi 17.05.2019 Erişim adresi <http://www.ehli-sunnet-buyukleri.com/Osmanli-Tarihi-Ansiklopedisi/Detay/BELGRAD/116>
- Cebecioğlu, Edhem (2005). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. 3. Basım. İstanbul: Anka.
- Gülsevin, Gürer (2017). *Yaşayan Türkiye Türkçesi Ağızlarının Tarihi Dönemlerini Belirleyebilmek İçin Bir Yöntem Denemesi Örneği XVII. Yüzyıl Batı Rumeli Türkçesi Ağızları*. Ankara: TDK.
- Güzel, Abdurahman (2006). *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı*. Ankara: Akçağ.
- Kara Mustafa (2016). Balkanlarda Tasavvuf Edebiyatına Genel Bir Bakış, *Türkistan'dan Balkanlara Balkanlarda İslam* içinde. (c. 2, s. 135-155.) Ankara: Tika.
- Kiel, M. (2012). Usturmca. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde. Erişim tarihi 22.05.2019 Erişim adresi <https://islamansiklopedisi.org.tr/ustrumca>
- Kurnaz, Cemal ve Mustafa Tatçı (haz.) (2001) Tuhfe-i Nailî, Mustafa Nail Tuman Divan şairleri muhtasar biyografileri I-II. Ankara: Bizim Büro.
- Küçükarıkan, Nurgül (2006). *Muhammed Hulûsî'nin Dîvânçesi (Metin-İnceleme-Sözlük)*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek lisans tezi, Kayseri.
- Mehmed Tahir (1333-42). *Osmanlı Müellifleri*, c. I-III, Matbaa-i Amire. I/66, İstanbul.
- Mehmet Tahir (1329). "Teracim: Hulûsî Efendi", *Ceride-i Sufiyye*, c. III, sa. 85, s. 388, İstanbul. Erişim tarihi 15.05.2019 Erişim adresi http://isamveri.org/pdfosm/D03195/D03195_85/D03195_85_TAHIRM.pdf
- Muhammed Hulûsî, *Dîvânçe*, Hüdayî Efendi nüshası, arşiv no: Hüdayî (Selim Ağa Ktb.) 1243.
- Muhammed Hulûsî, *Dîvânçe*, Milli Kütüphane nüshası, arşiv no: 06 M Yz Fb 473.
- Muhammed Hulûsî, *Dîvânçe*, Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi nüshası, arşiv no: 751/5.
- Namlı, A. (2001). İSMAIL HAKKI BURSEVÎ. TDV İslam Ansiklopedisi içinde. Erişim tarihi 31.05.2019 Erişim adresi <https://islamansiklopedisi.org.tr/ismail-hakki-bursevi#1>

- Onay, Ahmet Talat (1996) (haz. Cemal Kurnaz). Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Pala, İ. (2003). LEN TERANİ, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde, Erişim tarihi 22.05.2019 Erişim adresi <https://islamansiklopedisi.org.tr/len-terani>
- Saraç, Yekta (2015). Klasik Edebiyat Bilgisi Biçim-Ölçü-Kafiye, Gökkuşbuğu, İstanbul.
- Türkçe Sözlük I-II (1998). TDK Yayınları, Ankara
- Yazır, H., (1979). Hak Dini Kuran Dili, c.9, s. 205. Erişim tarihi 22.05.2019 Erişim adresi https://archive.org/stream/HakDiniKuranDili1-10_201707/Elmalili-HakDiniKuranDili-9#mode/2up/search/tasavvuf
- <http://kuranikerim.com/kutubi-sitte/1950.html> Erişim tarihi 23.05.2019
- <http://www.kuranikerim.com/mdiyanet> Erişim tarihi 23.05.2019
- <http://niyaziimisri.blogspot.com/2012/10/derman-arardm-derdime-derdim-bana.html> Erişim tarihi 17.07.2019